

D O K U M E N T U M - D O C U M E N T E

ACTA 1998

A túloldalon: Napos, holdas, kígyós, csillagos csempe – Csíkszentmihály – Cibrefalva
M: 18,5 x 14 cm, 17. sz. (?), SZÓCS Vince gyűjteménye, most ismeretlen helyen.
(A felvételt SZÓCS János bocsátotta rendelkezésünkre.)

Despre formarea comitatelor sud-transilvănene

(Despre traducere)

Gyula KRISTÓ este unul din cei mai însemnați medievaliști maghiari, profesor al Universității JÓZSEF Attila din Szeged. Între altele, este redactorul șef al ultimei mari lucrări de referință privind istoria medievală maghiară: „Lexiconul de istorie maghiară timpurie” („Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)”, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994). Fragmentele s-au tradus din volumul „Formarea comitatelor din Ungaria” („A vármegyék kialakulása Magyarországon”, Magvető, Budapest, 1988). Ne-am limitat la partea specială care ne interesa îndeosebi, formarea comitatului transilvănean Alba și a unităților administrative desprinse din acesta respectiv în perioada Arpadiană, la unele părți generale indispensabile. Din lipsă de spațiu a trebuit să renunțăm însă și aici la numărul captivant de exemple. (Nota trad.)

1. Ce înțelegem prin noțiunea de comitat (vármegye)?¹

[...]

Pentru a defini noțiunea de comitat, se pare că în prealabil trebuie conturată definiția districtului de cetate (**várkerület**). Regele Ștefan (I.) cel Sfânt a înființat în primul rând districte de cetate, structurii administrative și de putere bazate pe cetăți (**várszerkezet**). Conform documentului din 1009 de la Veszprém, regele a subordonat patru cetăți bisericii Sf. Mihail de aici, împreună cu teritoriul lor.² Teritoriul bisericii din Veszprém s-a compus din cele patru districte. Districtul de cetate reprezintă în consecință un teritoriu coerent și delimitat. Cu toate că a cuprins și

domenii bisericești respectiv laice private alături de domeniile regale din punct de vedere juridic întregul său teritoriu este subordonat comitelui (**ispán**). În izvoarele latinești districtul de cetate este desemnat cu termenii de **comitatus**, **parochia**, **provincia**, precum și alții, folosiți mai degrabă ocazional. Corespondentul lor maghiar a fost cel de **vármegye** (hotarele cetății, în sensul de ‘teritoriu delimitat de hotarele cetății’ – termenul **megye** provine din termenul slav **mega**, adică hotar, în sens de ‘limită teritorială’). Ulterior, în urma pierderii primului termen, a evoluat în **megye** (în sens de unitate administrativă). De exemplu, **Vasvár megyéje** (hotarele cetății Vas) se transformă mai întâi în **Vas vármegye** (comitatul/districtul de cetate Vas), pentru a evolua în **Vas megye** (unitatea administrativă/județul Vas). La început comitatul constituie instituție teritorială, și are în frunte un comite, reprezentant al regelui în calitatea acestuia de demnitate de drept public. Dacă ne gândim bine, definiția dată se potrivește și comitatului nobiliar (**nemesi vármegye**), cu toate că acesta din urmă diferă în mod caracteristic de comitatul regal (**királyi vármegye**). Prin urmare trebuie să căutăm și alte criterii pentru a face o deosebire clară între comitatul timpuriu și comitatul nobiliar.

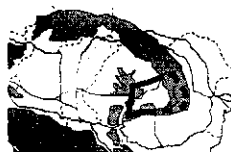
În această privință circumstanța cea mai importantă este că în cadrul fiecărui comitat timpuriu există și un altfel de district de cetate (uneori mai multe), mai restrâns din punct de vedere teritorial, care înglobează numai domeniile regale. Acesta nu formează la rândul lui un teritoriu coerent, dimpotrivă, odată cu trecerea timpului se fragmentează în blocuri tot mai răsfirate. Izvoarele numesc aceste complexe de domenii exclusiv prin termenul **comitatus**. Numele lor maghiar, dacă au avut vreodată un nume diferit de **megye**, nu se cunoaște. Pentru a le deosebi de districtele de cetate, le vom numi domenii de cetate timpurii (**várispánság**, adică domeniul de cetate, controlat de comite). Cele două tipuri de districte se confundă aproape de nedespărțit încă de la început: amândouă au centrul în aceeași cetate, și au același conducător, comitele. Până și teritoriul lor se suprapune în mare parte, mai ales la început. Niciodată nu coincid însă, iar cu tim-

pul, odată cu împărțirea domeniilor regale (de cetate) suprapunerca teritorială se diminuează tot mai mult. Se divizează tot mai mult și autoritatea juridică unitară la început: teritoriul comitatului și populația acestuia ies parțial sau în întregime de sub jurisdicția comitelui, timp ce autoritatea acestuia asupra teritoriului și populației domeniilor de cetate timpurii rămâne neștirbită. Caracteristic pentru relațiile din sec. al XIII-lea, cei scoși de către rege din structura de cetate sunt scutiți totodată și de sub jurisdicția comitelui. Acest comitat nu are corp administrativ propriu, separat, problemele ivite trebuiesc rezolvate de către corpul administrativ al domeniului de cetate. Numai că acesta din urmă s-a înființat inițial în scopuri militare și pentru administrarea unor domenii ale cetății, care constituiau domenii private ale regelui. În consecință societatea nu deține nici un fel de control asupra componentei acestui corp administrativ. Comitele este numit de către suveran, iar corpul administrativ de către comite, trebuind să se adapteze „din mers” pentru a putea face față la rezolvarea unor sarcini administrative privind pături și grupuri mai largi decât cele din domeniul de cetate timpuriu. Timp ce aceste obligații împovăraătoare au avut acoperire în supremația domeniului regal în interiorul comitatului, sistemul a funcționat. Odată cu schimbarea raporturilor de forță din comitat, datorită donațiilor regale făcute în detrimentul domeniului regal, și cu reevaluarea considerentelor militare care au dat naștere la domeniul de cetate timpuriu – cu rearanjarea punctelor de greutate militară –, se ajunge la o situație nouă. Cetatea care și-a pierdut funcția, nu mai prezintă forță coezivă. Din reprezentant de drept privat și de drept public al regelui, comitele se transformă tot mai mult în demnitar de mare putere, în baron. În partea a doua a sec. al XIII-lea domeniul de cetate timpuriu regal se destramă cu mare repeziune, iar corpul administrativ al domeniului de cetate timpuriu (al comitatului) rămâne în vid. Pretenția la formarea unui sistem administrativ nou își face apariția cu o forță elementară.

Comitatul nobiliar nu preia aproape nimic de la comitatul regal. În orice caz, preia teritoriul comitatului abia consolidat și, vrând-

nevrând, modelul conform căruia în fruntea comitatului rămâne în continuare un comite care în principiu îl reprezintă pe rege (mai precis este însărcinat de către rege, dar de multe ori își vede de propriile sale interese). Nu preia în schimb cetatea de pământ în ruine și nu preia corpul administrativ al domeniului de cetate. „Comunitatea” din comitat, adică nobilimea de rând, în teama sa de marii proprietari dorește să edifice un comitat care să-i servească drept bastion. Noul corp administrativ al comitatului, inclusiv vicecomitele (**alispán**) și cei patru (în provincii cei doi) juzi (**szolgabírók**) vor ieși din rândurile ei. Fără îndoială, comitatul se renaște în majoritatea funcțiilor sale, dar păstrează în continuare numele vechi și – greșeală fundamentală – pare aștfel să se fi născut din comitatul regal, deși lucrurile s-au întâmplat cu totul altfel. Comitatul nobiliar se naște din negarea comitatului regal, pe ruinele acestuia. Din punct de vedere social contrastul nu este totuși atât de puternic. Nobilimea de rând se formează în special din doi componenți principali: iobagii de cetate (**várjobbágyok**, în sensul de militarii, suita din cetate) eliberați de sub obligațiile impuse de cadrul militar al cetății, și servienții regali care la rândul lor depind de comitatul regal sub mai multe aspecte. Oricum, cele petrecute în sec. al XIII-lea, ca și transformările esențiale ale societății în general, pot fi caracterizate bine de fenomene superficiale, dar evidente. În locul cetății de pământ distruse sau părăsite – nu în sensul geografic, ci în cel politic – apar cetăți de tip nou, ridicate din piatră, stăpânii lor fiind mari proprietari aleși. În consecință, timp ce instituția comitatului supraviețuiește „democratizându-se”, prin cooptarea nobilimii de rând, apar centre noi de putere, materializate în cetăți de piatră, și care sunt deja independente în toate atât de comitatul regal în agonie, cât și de comitatul nobiliar în naștere. Până atunci aspectele supremației regelui care a avut un rol decisiv în evoluția societății, coincid. Regele a fost reprezentat sub aspectul dreptului public și sub acela al dreptului privat, de aceeași persoană: comitele (comes) a stat în același timp în fruntea cetății comitale și a celor două tipuri de districte de cetate. Noua

structură de putere este de la bun început plurală. În afara curții regale și a comitatului nobiliar cetățile particularilor ajung să devină și ele centre de putere foarte însemnate. Acestea din urmă și-au format propriile domenii, deseori de asemenea răsirate, și prin intermediul acestora realizează inclusiv supremația față de populația subordonată.

[...]

2. Relația dintre administrația laică și cea ecleziastică³

Nu putem încheia discuția de caracter general referitor la apariția comitatelor ungare fără să dezbatem încă un amănunt important. Formarea administrației laice – al cadrului numit comitat, respectiv al domeniului de cetate timpuriu – s-a desfășurat într-o legătură strânsă cu cea a administrației ecleziastice. Deja literatura din sec. al XIX-lea a atras atenția asupra a două elemente. Pe de o parte s-a observat legătura dintre episcopate și comitatele înființate pe teritoriul acestora. [...] Pe de altă parte s-a observat și corelația teritorială și nominală dintre comitate și arhidiaconate (*főesperesség*).⁴ Rămâne o nesiguranță mult mai mare în privința măsurii acestei corelații. După o părere, arhidiaconatele s-au stabilit funcție de comitate, adică în privința împărțirii administrative cel primordial a fost organul administrativ laic.⁵ Altă părere, dimpotrivă, pledează pentru întâietatea organizării și organismului ecleziastic – acestea servind conform acestei păreri drept model pentru cele laice.⁶ Mulți cercetători se situează pe poziția că administrația laică s-a format paralel, concomitent cu cea ecleziastică.⁷ Părere dominantă, comitatul și arhidiaconatul se găsesc într-o corelație strânsă, numărul și teritoriul lor a coincis inițial, adică fiecărui comitat a corespuns un arhidiaconat și fiecărui arhidiaconat un comitat.⁸ Abia câțiva au făcut încercare pentru alte interpretări, câtuși-cât de diferite de cele enumerate. [...] Literatura nu ajunge la consens nici în privința dacă limitele teritoriale ale instituțiilor în discuție (comitatul și arhidiaconatul) s-au suprapus exact. Părere generală, împărțirea ecleziasti-

că este mai conservativă, mai constantă, și astfel păstrează amintirea unor perioade mai timpurii, inclusiv în privința limitelor teritoriale.⁹ Iată motivul care l-a făcut pe György GYÖRFFY să afirme că „împărțirea diecezelor, cunoscută din listele decimale papale din anii 1332–1337, păstrează în multe locuri limitele comitatelor din sec. al XI-lea”¹⁰ Există însă și câteva păreri contrare. [...]

În ceea ce privește relația dintre dieceză (*egyházmegye*) și comitat, se poate stabili – cel puțin în perioada timpurie – o corelație puternică: diecezele s-au împărțit în mai multe comitate, sau corespund unui singur comitat. Ulterior, odată cu schimbarea limitelor de comitate, această situație de bază simplă s-a complicat și ea: teritoriul comitatelor s-a împărțit între mai multe dieceze și a dispărut suprapunerea hotarelor diecezale cu cele comitale. Situația este și mai confuză în ceea ce privește relația dintre comitat și arhidiaconat. Într-o parte semnificativă a cazurilor funcția administrativă ecleziastică din care s-a format arhidiaconatul și funcția de comite, care întrușchipează autoritatea juridică asupra comitatului (domeniului de cetate), s-au dezvoltat din aceleași rădăcini. Leagănul fiecăreia a fost cetatea comitală. Preotul bisericii botezătoare (*keresztelőegyház*) din cetatea comitală a devenit arhidiacon, partener din administrația ecleziastică, al comitelui, organul laic. Teritoriul subordonat acestora, arhidiaconatul și comitatul au coincis și ele. Această formulă de bază putea să se modifice însă din cauza unor numeroși factori, și mult mai pronunțat decât în cazul relației dintre dieceză și comitat. Pe teritoriul comitatelor de mare întindere s-au înființat arhidiaconate noi, urmând sau preconizând evoluția autonomă a comitatelor. Uneori au căpătat arhidiaconate proprii și unele predii private regale (comițate de pădure, *erdőispánságok*), acestea la rândul lor puteau să dureze sau să-și înceteze activitatea după o existență scurtă. Numărul arhidiaconatelor a fost influențat și de circumstanța că suprapunerea dintre limitele diecezale și cele comitale a dispărut, și astfel au apărut arhidiaconate cu același nume, aparțină-

toare de același comitat, dar de diferite dieceze. În cele precedente am indicat foarte multe exemple și considerente pentru justificarea tezei, conform căreia în secolele XII–XIV, adică în perioada imediat următoare celei mai timpurii, în administrația laică și în cea ecleziastică s-au manifestat tendințe divergente. Acestea asigură o bază suficientă pentru a enunța că – mai ales la mijlocul evului mediu – teza „un comitat egal un arhidiaconat” nu poate fi adevărată. Oricât de divergente ar fi fost însă evoluția administrației laice și ecleziastice după sec. al XI-lea, acest fapt nu poate diminua convergența fundamentală caracteristică dintre comitate, respectiv dieceze și arhidiaconate, relația lor fiind determinată în parte de corelația bazată pe împrejurările similare de la începuturi, în altă parte de numeroasele paralelisme observabile și în evoluția lor ulterioară. [...] Suntem convinși că relația dintre administrația laică și cea ecleziastică este caracterizată tocmai de această evoluție convergentă, de corelații și de paralelisme. Considerăm atât de importantă această circumstanță, încât vom efectua prezentarea comitatelor luate câte unul tocmai în cadrul diecezelor (adică încadrate într-o regiune mai largă). Desigur, datorită lipsei obsedante de izvoare, caracteristică perioadei începuturilor, modul și momentul formării concrete a majorității comitatelor va rămâne și așa nedezlegată, dar înclinația puternică din administrația ecleziastică spre evitarea schimbărilor („conservativismul”) – cu toate inovațiile organice – ne poate da un ajutor serios în definirea condițiilor timpurii din comitate (în special în privința fondului lor teritorial).

[...]

3. (Dieceza transilvană)¹¹

Am lăsat la sfârșitul discuției noastre dieceza transilvană. Literatura acceptă în consens că a fost înființată de Ștefan cel Sfânt,¹² numeroși cercetători sunt de părerea că s-a înființat în a doua parte a domniei sale.¹³ Deși nu se sprijină pe izvoare directe contemporane, înființarea episcopatului Transilvaniei nu poate fi pusă sub semnul întrebării. În orice caz, dieceza transil-

vană este singura ctitorie a lui Ștefan cel Sfânt, care și-a luat numele după un teritoriu, și nu după sediul său. Particularitatea se explică prin antecedentele din timpul lui Gyula (Gyla, Gula, Iula), când în urma efortului organizatoric depus de acesta, în Transilvania a existat încă din anii 950 un episcopat de misiune de rit grec. Episcopatul transilvănean al lui Ștefan a fost desigur unul de rit latin, dar în denumirea sa a păstrat acest nume care face referire la teritoriu.¹⁴ Dacă se verifică datarea izvorului acela apusean, care indică pentru învingerea lui Gyula de către Ștefan anul 1003,¹⁵ respectiv știrea din compoziția de cronică din sec. al XIV-lea, conform căreia Ștefan a alipit țara întinsă și îmbelșugată a lui Gyula de Ungaria, propria sa țară,¹⁶ nu putem avea îndoială: Ștefan trebuia să fi înființat în teritoriul lui Gyula episcopatul de rit latin imediat după 1003, și nicidecum după câteva decenii.¹⁷ Acest lucru înseamnă că și comitatul cel mai timpuriu înființat pe teritoriul diecezei transilvane trebuia să se fi format în anii imediat următori anului 1003.

Putem fi siguri că acest prim comitat s-a format pe teritoriul statului tribal al lui Gyula, înfrânt în anul amintit. Unde trebuie să căutăm acesta, literatura prezintă în această privință două puncte de vedere diferite, opuse. Primul, cel tradițional plasează nucleul acestuia în Transilvania de Sud, la Alba Iulia (Gyulafehérvár, ‘cetatea albă a lui Gyula’) și în împrejurimile acesteia.¹⁸ Al doilea situează statul din sec. al XI-lea al lui Gyula mai degrabă în Transilvania de Nord (pe teritoriul comitatelor de mai târziu Dăbâca, Cluj – Doboka, Kolozs), ba chiar pe teritoriul aparținător de episcopatul transilvănean (deși nefăcând parte din Transilvania istorică) al comitatelor Solnoc, Crasna și Satu Mare (Szolnok, Kraszna, Szatmár).¹⁹ Există un raționament care pare să sprijine cu mare forță convingătoare veridicitatea acestui al doilea punct de vedere. Anonymus scrie că Ajtony (Ahtum) a fost ucis în cetatea lui de pe Mureș de către Csanád (Cenad), fiul lui Doboka, rudă a regelui Ștefan cel Sfânt.²⁰ Dacă considerăm că acest lucru a avut loc în jurul anului 1028, atunci cu

exact un sfert de veac mai devreme tocmai tatăl lui, Doboka era de vârsta să-l fi putut ajuta cu armele pe rudele său regal, împotriva unui alt șef de trib răzvrătit. Dat fiind faptul că în Transilvania de Nord un comitat poartă numele de **Doboka** (Dăbâca), există o bănuială mai veche că acesta trebuia să fi luat numele de la primul său comite, Doboka, tatăl lui Csanád.²¹ De aici nu mai avem de făcut decât un singur pas pentru a presupune pe baza analogiei cu cazul lui Csanád: dacă Csanád a devenit primul comite al comitatului regal înființat tocmai pe teritoriul șefului de trib la a cărui învingere a participat (Ajtony), dându-și și numele acestui comitat, atunci Doboka trebuie să fi fost primul comite, dătător de nume, al comitatului format pe teritoriul tribal al lui Gyula învins. Acest lucru ar însemna totodată că centrul lui Gyula s-a situat acolo unde s-a înființat comitatul Dăbâca, adică în Transilvania de Nord. Nici până acum nu au fost puțini cei care au susținut originea din timpul lui Ștefan cel Sfânt al comitatului Dăbâca,²² dar s-au formulat și alte păreri. Cei care sunt pentru formarea mai târzie, spun că teritoriul comitatului Dăbâca a fost desprins ulterior, ori din comitatele Solnoc și Cluj, ori din Alba,²³ iar Bálint HÓMAN datează separarea acestuia de comitatul Solnoc chiar după invazia mongolă.²⁴ Pe baza celor spuse considerăm că Dăbâca nu numai că s-a format în timpul lui Ștefan cel Sfânt, dar este primul comitat organizat pe teritoriul întregului episcopat al Transilvaniei, înființat imediat după 1003.

[...]

După discutarea părții nordice a episcopatului²⁵, vom continua trecerea în revistă a unităților administrative laice din dieceza transilvană cu comitatul Alba care prezintă cheia relațiilor administrative sud-transilvănene. După cum am mai spus, comitatul Alba este considerat de mulți cercetători drept cel mai vechi comitat transilvănian – este vorba desigur de cei care plasează aici teritoriul tribal al lui Gyula, în centru cu Alba Iulia, și care susțin că Alba, acest comitat mult mai extins inițial, a apărut deja în primii ani ai sec. al XI-lea, imediat după învingerea lui Gyu-

la. Literatura accentuează că Alba a cuprins inițial toată Transilvania de Sud, în est și în sud s-a extins până la granițele țării, iar în nord nu numai comitatul Târnava (**Küküllő**), dar până și Turda (**Torda**) s-a desprins din acest comitat. Teritoriul imens al Albei de odinioară, unitar pe atunci, a fost dezmembrat mai întâi prin așezarea sașilor, apoi prin formarea unităților administrative secuiești. Partea sa estică, numită ulterior Alba Superior s-a fragmentat în numeroase enclave.²⁶ Formarea comitatului Alba este datată pe timpul domniei regelui Ladislau cel Sfânt numai de un singur autor, János KARÁCSONYI.²⁷ Suntem de părerea că acest comitat s-a format după învingerea lui Keán, cunoscut din compoziția de cronică din sec. al XIV-lea,²⁸ probabil în anii 1010. Comitele acestui comitat uriaș a fost considerat succesori al lui Keán, kagan sau voievod care a reprezentat dominația bulgară. De aici rezultă și titulatura lui de voievod.²⁹ În consecință, voievodul a fost inițial comite de Alba totodată,³⁰ iar cele două funcții s-au separat în cele ce au urmat, în măsura în care autoritatea voievodului transilvănian s-a extins și asupra unor teritorii transilvănene mai nordice, în afara comitatului Alba. Se pare că acest lucru s-a definitivat în a doua parte a sec. al XII-lea. „Gallus, comite de Alba Iulia” (**fehervári**, ‘de Cetatea Albă’), prezerat în documentul din 1177, se pare că este identic cu Gallus, comite de Cluj, în jurul anului 1185. Foarte probabil, în jur de 1164 Eustach, comite de Dăbâca este identic cu voievodul transilvănian Leustach, pomenit în timpul regelui Béla III. În 1215 însă apar deja și date directe care atestă dominația voievodului asupra Dăbăcăi.³¹ Aceste date dovedesc desigur și faptul că nici Dăbâca și nici Clujul nu s-au desprins din comitatul Alba.

Primul comite de Alba atestat documentar apare într-o diplomă din jurul anului 1177,³² iobagii de cetate din Alba Iulia se menționează începând cu 1206.³³ Marea majoritate a datelor referitoare la comitatul, respectiv domeniul de cetate timpuriu Alba însă nu sunt mai vechi de anii 1260, și astfel nu se referă deja la comitatul Alba de mare întindere a perioadei timpurii. În

ultimile decenii ale perioadei arpadiene comitatul este menționat drept **comitatus**,³⁴ la începutul perioadei angevine figurează și ca **provincia**.³⁵ Începând din timpul lui Ștefan cel Sfânt, centrul comitatului și al domeniului de cetate timpuriu era cetatea de la Alba Iulia, care este menționată deja în legătură cu un eveniment petrecut în timpul domniei lui Ștefan cel Sfânt, în legenda mare a lui Ștefan. S-a ridicat probabil pe temelii romane,³⁶ dar fortificația propriu-zisă nu a fost identificată arheologic. Numele ei, în mod analog cu numele Albei (Regia, **Székesfehérvár**) din **Dunántúl** (Panonia), - potrivit uneia dintre posibilitățile de interpretare - face referire la culoarea cetății, și în acest caz se explică probabil prin specificul pietrei utilizate la construcția sa, calcarul alb al fortificației din perioada romană.³⁷ Pământurile aparținătoare cetății Alba Iulia³⁸ se găsesc toate în Transilvania de Sud, fără excepție, majoritatea lor „pe malurile Mureșului și ale Târnavei Mari”. Menționarea toponimului **Kozdfő** [Voldorf, n. trad.] din comitatul (modern) Târnavă Mare arată că Alba s-a extins mult spre est, departe de centru.³⁹

Împărțirea administrativă mai conservativă, ecleziastică reflectă și mai mult mărimea comitatului de odinioară, din sec. XI-XII, decât poziția domeniilor de cetate. Arhidiaconatul de Alba Iulia, atestat din 1219⁴⁰, conform listelor decimale din 1332-1337 se dispune pe două teritorii distincte. Partea vestică cuprinde comitatul medieval micșorat Alba, respectiv unele teritorii limitrofe, porțiuni din comitatul Hunedoara (**Hunyad**) de mai târziu și din partea sibiană a pământului săsesc. Limitele acestui bloc vestic se pot urmări începând cu **Folt** (lângă Cigmău) și **Aurel VLAICU (Bencenc)** din Hunedoara, și a cuprins probabil și decanatul de Orăștie (**Szászváros**), zona imediat învecinată orașului. Pe teritoriu sibian satele aparținătoare marginale erau **Pianu (Szászpian)**, **Petrești (Péterfalva)**, **Răhău (Réhó)**, **Câlnic (Kelnek)**, **Reciu (Récese)**, **Dăbârca (Doborka)**, **Aciliu (Ecelló)**, **Rusciori (Roszcsür)**. De aici mai departe limita arhidiaconatului s-a suprapus de fapt cu limita estică a comitatului Alba medieval, urmărind aliniamentul So-

roștin (**Sorostély**)-Cenade (**Szászesanád**)-Mănărade (**Monora**)-Tiur (**Túr**)-Bucerdea Grânoasă (**Búzásbocsárd**)-Beta (**Magyarbece**)-Herepea (**Magyarherepe**). S-au situat de asemenea la limitele sale sudice și estice decanatul de Sebeș (**sebesi**), care-i era probabil subordonat, și cel de Șpring (**springi**), care-i aparținea cu siguranță. Dincolo de Herepea limita arhidiaconatului a urmărit în continuare direcția nordică, și la Orosia (**Oroszi**) (mai precis la **Mokorytelke** și **Heyud**, dispărute) a atins Mureșul, părăsind cursul acestuia numai la Ciumbrod (**Csombord**), pentru a trece pe malul drept la Aiud (**Nagyenyed**). Limita vestică a arhidiaconatului o constituia aliniamentul Aiud-Geoagiu de Sus (**Felgyógy**)-Cricău (**Krakkó**)-Ighiu (**Magyarigen**)-Alba Iulia.⁴¹ Pe teritoriul situat la vest de această limită al comitatului Alba, în zona Zlatnei (**Zalatna**) și a Abru-dului (**Abrudbánya**) nu figurează parohii pe listele decimale.

Pe baza acestui izvor nu se poate dovedi legătura blocului vestic al arhidiaconatului cu cel estic, printr-un eventual coridor format din zona Biertan (**Berethalom**)-Sighișoara (**Segesvár**)-Rupea (**Kőhalom**), a pământului săsesc. În anumite părți ale acestuia găsim câte o parohie (ex. Apoș, **Apátfalva**) aparținătoare de Alba Iulia, dar datele răsfirate sunt improprii pentru a dovedi continuitatea teritorială. Oricum, această negare nu înseamnă că autoritatea arhidiaconatului și a comitatului Alba nu s-ar fi extins asupra zonei sud-transilvănene, ocupată mai târziu de sași (pământul săsesc), ci arată numai atât că imediat după așezarea sașilor autoritatea ecleziastică de aici s-a preluat prepozitura de Sibiu, care era subordonat direct Sfântului Scaun și ulterior arhiepiscopului de Esztergom.⁴² Blocul estic al arhidiaconatului de Alba Iulia a cuprins scaunul **Sepsi** și o mică porțiune a scaunului **Telegdi** (comitatul modern Odorhei de mai târziu). Limitele lui se pot trasa începând cu Brăduț (**Bardoc**) și Vârghiș (**Vargyas**) - în extremitatea nord-vestică -, și apoi înspre sud, pe cursul Oltului. Dincolo de cotul sudic al Oltului, extremitatea sudică a blocului s-a situat la Budila (**Bodola**), de unde limita a urmărit direcția nord-estică

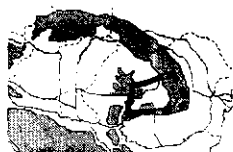

până la Boroşneu Mare (**Nagyborosnyó**), și de acolo direcția nord-vestică (între scaunele Sepsi și **Kézdi**), înspre Pădureni (**Besenyő**), Olteni (**Oltzem**) și Bătanii Mari (**Nagybacon**), spre a ajunge înapoi la Brăduț.⁴³ În listele decimale papale preoții din districtul Sepsi ai arhidiaconatului de Alba Iulia (**sacerdotes de archidyaconatu Albensi de districtu de Gybasy [Sebusy]**),⁴⁴ respectiv parohiile lor arată că, potrivit mărturiei împărțirii ecleziastice conservative, în sec. XI–XII comitatul Alba s-a întins s-ar putea spune până la Carpații Orientali, adică până la marginile estice ale teritoriului populat de maghiari atunci. La începutul sec. al XIV-lea în comitatul Alba, micșorat între timp, pe ruinele domeniului de cetate timpuriu de Alba Iulia și al comitatului regal, s-a format un comitat nobiliar.⁴⁵

Între mijlocul sec. al XII-lea și mijlocul sec. al XIII-lea comitatul Alba, cu întindere imensă, cuprinzând toată Transilvania de Sud, s-a fragmentat în unități administrative laice mai mici. Se pare că și-a pierdut unitatea teritorială de odinioară prima dată cu așezarea sașilor, la mijlocul sec. al XII-lea. Sașii au înfăptuit o guvernare separată, de caracter etnic, în zona Sibiului și mai târziu în zona Brașovului, și și-au câștigat autonomia și din punct de vedere ecleziastic, separându-se de arhidiaconatul de Alba Iulia. Autonomia sașilor din Sibiu a fost întărită și probabil lărgită totodată de **Andreanum**, diploma regelui Endre (Andrei) al II-lea din 1224. **Hospeșii** germani așezați în împrejurimile mai largi ale Sibiului, privilegiați în persoana lor și până atunci, au devenit prin acest act un grup etnic care se bucură de privilegii teritoriale. Conform diplomei, toată populația dintre Orăștie și Baraolt, împreună cu pământul secuilor de Sebeș și cu pământul Daraus trebuie să formeze un singur popor și să fie judecat de un singur jude, iar toate comitatele trebuie să renunțe la autoritatea lor asupra acestui teritoriu, cu excepția celui de Sibiu. Populația „comitatului” Sibiu astfel format intra numai sub autoritatea regelui și a comitelui de Sibiu.⁴⁶ Din text rezultă că în părțile sud-transilvănene intrate sub autoritatea Sibiului au existat deja și alte comitate în afară de

Alba, acestea pierzând de asemenea din drepturile lor de până atunci. În 1224 a existat deja cu siguranță comitatul Târnava, dar Hunedoara încă nu intră sub bănuială. Diploma din 1224 anulează în consecință autoritatea juridică a comitelui de Alba și celui de Târnava asupra pământului sășesc, interzicându-le exercitarea vechilor atribuții. Cu toate că Pământul Săsesc a fost condus de comiți (**comes**),⁴⁷ iar locuitorii săi au fost numiți la fel ca cei din comitate (**provinciales**),⁴⁸ însuși „comitatul” Sibiu figurând până la începutul sec. al XIV-lea ca **districtus, comitatus, provincia**,⁴⁹ unitatea administrativă formată aici, repetăm, nu este un comitat regal, un domeniu de cetate timpuriu și mai târziu comitat nobiliar, ci în mod analog cu Bistrița (**Beszerce**), Rodna (**Radna**), sau **Királyi**, aici s-a primit respectiv s-a înfăptuit de fapt o formă de autogovernare etnică, de către sași.⁵⁰ Din punct de vedere ecleziastic sașii de Sibiu au aparținut de prepozitura de Sibiu, privilegiată.⁵¹

În zona Brașovului, în Țara Bârsei sașii au apărut abia în prima jumătate a sec. al XIII-lea. În 1211, atunci când din voia regelui Endre al II-lea teritoriul acesta a intrat în posesia cavalerilor teutoni, era mai mult nelocuit.⁵² Dintr-o diplomă din 1222 rezultă că, într-un singur deceniu, popularea teritoriului a evoluat mult.⁵³ În 1240 Béla al IV-lea donează cistercienilor deja patru comunități bisericești ale sașilor. Între timp teritoriul Țării Bârsei trece sub autoritatea ecleziastică a episcopatului cuman de Milcov, înființat la sfârșitul anilor 1220.⁵⁴ Sașii de Brașov – este vorba deja de cei care trăiesc în Țara Bârsei în general și nu numai de cei din localitatea Brașov – sunt atestați prima dată în 1252.⁵⁵ Comitele de Brașov apare prima dată în izvoare în 1249.⁵⁶ Cu toate că Țara Bârsei (**Burcia**) este numită și **comitatus** în 1288,⁵⁷ nici aici nu s-a format un comitat, nici regal și nici nobiliar, ci o autogovernare săsească, pe bază etnică (**districtus de Brassou**), care este atestată astfel prima dată în 1331.⁵⁸ Acest **districtus** făcea parte din Pământul Săsesc sud-transilvănecan. Listele decimale papale din 1332–1337 nu furnizează date cu privire la relațiile bisericești din Pământul Să-

sesc, nici în cazul Sibiului, nici în cazul Braşovului. În ultimile decenii ale perioadei arpadiene apare în schimb în formare, între blocurile de populație și administrație săsească de Sibiu și de Braşov, teritoriul românesc care se va organiza în Tăra Oltului (**Fogarasföld**).⁵⁹

Alături de sași și de români la împărțirea integrală a comitatului Alba de odinioară a contribuit și o altă etnie, secuii, în estul Transilvaniei. Începând cu anii 1270, grupul lor cel mai mare este numit secuii de Telegd (**Siculi de Telegd-Tylegd**).⁶⁰ După mărturia unei diplome datate din 1280, demnitarii ai acestor secuii își exercită atribuțiile în **diocesi Thelegd** ('în județul Telegd').⁶¹ Rezultă că secuii de Telegd au format o unitate administrativă proprie care, desigur, nu era un comitat regal sau nobiliar, ci un organism teritorial înființat pe bază etnică, scaunul de mai târziu. Comitetele secuilor apare în schimb deja în 1235 (**comes et ductor Siculorum**).⁶² Toți secuii vor avea și mai târziu un singur comite.⁶³ Acest lucru nu împiedică însă formarea unităților administrative proprii (ulterior: scaune) ale diferitelor grupuri de secuii. Acestea își vor revendica și corespondenții ecleziastici. Arhidiaconatul de Telegd⁶⁴ de exemplu, referitor la care avem date deja din 1235,⁶⁵ era unitatea ecleziastică corespunzătoare teritoriului secuilor de Telegd.⁶⁶ Conform listelor decimale papale din 1332-1337 arhidiaconatul de Telegd a cuprins atât teritoriul **Erdőhát** ('spatele/hinterlandul Pădurii', în mare comitatul modern Odorhei de mai târziu), cât și Ciucul (**Csik**, comitatul modern Ciuc de mai târziu). În vest s-a întins dincolo de Mureș, până la aliniamentul Sântmartinu de Câmpie (**Mezőszentmárton**)—Șincai (**Mezősámsond**)—Oroi (Sékelyurály)—Sântioana de Mureș (**Csittszentiván**). Limita lui a trecut pe partea stângă a Mureșului la Ungheni (**Nyarádtő**). De aici s-a îndreptat spre est, prin Fântânele (**Gyulakuta**) și Sângeorgiu de Pădure (**Erdőszentgyörgy**), trecând și Târnavă Mică. Pe **Erdőhát** a continuat pe aliniamentul Șoimoșu Mare (**Nagysolymos**)—Eliseni (**Szenterzsébet**), iar după trecerea Târnavei Mari eventual pe aliniamentul Vânători (**Héjjasfalva**)—Dârjiu

(**Derzs**)—Doboșeni (**Száldobos**). Mai departe, în direcție estică, spre Ciuc, se ridică munți înalți, în primul rând vf. Cucu (**Kakukhegy**, mții Harghita de Sud) — zona populată se întrerupe. Limita nordică a arhidiaconatului a urmărit aliniamentul Sântmartinu de Câmpie (**Mezőszentmárton**)—Porumbeni (**Galambod**), în continuare, în stânga Mureșului cel de Ernei (**Nagyernye**)—Călușeri (**Kál**), Băra (**Berekeresztúr**)?—Sărăteni (**Sóvárád**), iar pe **Erdőhát**, între cele două Târnavă, cel de Corund (**Korond**)—Zetea (**Zetelaka**), după care a întâlnit în direcția Ciucului Munții Harghita. Limita estică, de pe **Erdőhát** (zona Odorhei) s-a situat pe aliniamentul Zetea (**Zetelaka**)—Lueta (**Lövéte**)—Almaș (**Homoródalmás**)—Doboșeni (**Száldobos**). Parohiile din Ciuc, aparținătoare de arhidiaconatul de Telegd, cu excepția Gheorgheniilor (**Gyergyószentmiklós**) s-au situat în valea Oltului sau la marginile bazinului Ciuc, pe direcție nord-sud(—sud-est), între Tomești (**Csikszenttamás**) respectiv Cozmeni (**Csikkozsmás**) și Cașin (**Kászon**).⁶⁷

Reține atenția că secuii de Telegd au avut propriul lor arhidiaconat deja în anii '30 ai sec. al XIII-lea, timp ce secuii de Sepsî (inițial de Sebeș, **Siculi de Sebus** în 1252)⁶⁸, au aparținut de arhidiaconatul de Alba Iulia până și peste un veac, formând un districtus al acestuia. Secuii de Kézdi (în 1291 **Sycull... de Kyzd**)⁶⁹, au reușit să obțină de asemenea un **archidiaconatus** propriu, la începutul perioadei angevine, arhidiaconat care apare în izvoare începând cu 1308.⁷⁰ Constituirea târzie a arhidiaconatului Kézdi se argumentează cu referirea din listele decimale papale din 1332-1337, conform căreia preoții din această zonă sunt preoți de Sepsî, adică aparținători de arhidiaconatul de Alba Iulia. Putem să spunem că arhidiaconatul Kézdi, de întindere foarte mică, trebuia să se fi format, cu mare probabilitate, de asemenea pe teritoriu aparținător inițial de Alba Iulia.⁷¹ Arhidiaconatul s-a suprapus cu teritoriul foarte mic al scaunului Kézdi, dintre cursul Râului Negru și Munții Bodoc. Satele sale marginale au fost Bita în sud, în est Ojdula (**Ozsdola**), Lemnia (**Lemhény**) și Brețcu (**Bereck**) (în cazul în care Beze îi corespunde acestuia din urmă), în

nord Estelnic (**Esztelnek**) și Petriceni (**Peselnek**), în vest Dálnic (**Dálnok**).⁷²

În afara separării districtelor (scaunelor) sașilor, românilor și secuilor, fragmentarea Albei înseamnă cu siguranță și formarea unor alte comitate, organizate pe teritoriul comitatului după modelul din Ungaria. Este vorba de comitatele Hunedoara, Târnava, Turda. Părerile referitoare la formarea comitatului Hunedoara diferă foarte mult. Mulți au presupus că ar fi fost înființat în timpul lui Ladislau cel Sfânt, la sfârșitul sec. al XI-lea,⁷³ alții consideră că s-a format în sec. al XII-lea.⁷⁴ Numeroși cercetători sunt de părere că s-a format în sec. al XIII-lea (după 1225 sau după invazia mongolă),⁷⁵ dar s-a enunțat și ipoteza conform căreia în perioada arpadiană acest comitat nici nu exista, teritoriul său fiind cuprins în comitatul Alba.⁷⁶ Literatura a ajuns pe de altă parte la consens cu privire la desprinderea Hunedoarei din Alba.⁷⁷ Se cunosc până și date târzii, din 1409–1410, conform cărora cetatea Hunedoara (**Hunyadvár**) se situează în comitatul Alba.⁷⁸ Izvoarele scrise referitoare la Hunedoara dovedesc clar că acest comitat putea să se separe de Alba numai în sec. al XIII-lea. Ne dă de gândit faptul că diploma din 1263 califică trei domenii de pe teritoriul de mai târziu al Hunedoarei drept domenii situate „în părțile Transilvaniei”, și nu în comitatul Hunedoara.⁷⁹ De altfel, comitatul este numit *comitatus* abia în 1276, într-un document emis de capitulul transilvănean,⁸⁰ iar prima mențiune a comiților de Hunedoara apare numai după 1333.⁸¹ În sprijinul formării târzii a Hunedoarei, după invazia mongolă, trebuie amintită și o altă circumstanță: aici nu s-a format comitat regal și nici domeniu timpuriu de cetate (ceea ce explică de ce nu întâlnim în izvoare domeniul de cetate, sau elemente ale structurii organizatorice de cetate din Hunedoara). Spre comparație, în celelalte comitate desprinse din Alba mai devreme (Târnava, Turda) se cunoaște și existența domeniului de cetate timpuriu. Acest lucru stabilește în sine cronologia aproximativă (relativă) a comitatelor în discuție. Numele localității care a dat nume și comitatului este un toponim de origine maghiară, format

dintr-un nume de persoană, conform legilor de adnominare maghiare timpurii.⁸² Dimpotrivă, formarea comitatului Hunedoara a avut loc deja potrivit modelului comitatului nobiliar, atunci când acesta s-a format în toată țara, chiar dacă pe primii juzi hunedoreni i-am întâlnit în 1333.⁸³ Arhidiaconul de Hunedoara este atestat prima dată într-un document din 1265.⁸⁴ În listele decimale papale din 1332–1337 arhidiaconatul de Hunedoara figurează cu un număr total de nouă parohii. Cu excepția Chimindiei (**Kéménd**), acestea se situează în stânga Mureșului și în valea Streiului (**Sztrel**), cuprinzând numai o mică parte⁸⁵ a comitatului de o întindere relativ mare, de mai târziu.⁸⁶

Referitor la Târnava, comitatul și domeniul de cetate timpuriu s-a desprins din Alba în sec. al XII-lea. Menționarea din 1177 a pământului cetății Târnava (**küküllői várföld**),⁸⁷ singurul domeniu de cetate cunoscut în istoria domeniului de cetate timpuriu de aici, face depășite atât părerile conform cărora Târnava ar fi fost numai comitat, nu și domeniu de cetate timpuriu,⁸⁸ cât și teza separării comitatului în sec. al XIII-lea.⁸⁹ Cu toate că nu se poate exclude cu siguranță posibilitatea formării sale la sfârșitul sec. al XI-lea (în timpul lui Ladislau cel Sfânt),⁹⁰ împărțăm părerea acelor care îl datează în sec. al XII-lea.⁹¹ Comitatul Târnava este numit *comitatus* începând cu sfârșitul sec. al XIII-lea,⁹² însă primul comite de Târnava este atestat din 1214,⁹³ ceea ce poate indica iarăși apariția în sec. al XII-lea a comitatului (și a domeniului de cetate timpuriu abia cunoscut). Centrul Târnavei a fost o fortificație cu șanțul ars, ridicată deasupra Târnavei Mici, pe un deal.⁹⁴ Numele cetății și a comitatului (**Küküllő, Târnava**) provine dintr-un termen turcesc ('porumbăriș').⁹⁵ Numele românesc al fortificației (Cetatea de Baltă) se referă la așezarea ei. Arhidiaconatul de Târnava este atestat deja la începutul sec. al XIV-lea,⁹⁶ parohiile sale figurează în listele decimale papale din 1332–1337. Pe baza acestora se poate stabili că arhidiaconatul s-a întins pe partea dreaptă a Târnavei Mari, râul delimitându-l lung, pe tot sectorul sudic, între Crăciunel (**Karácsonyfalva**)

din Alba, în vest și Hoghilag (Holdvilág) în est. Limita lui se poate trasa în continuare la nord de la ultimul, până la Coroisánmárton (Kóródszentmárton), de acolo spre nord-vest, până la Chirilău (Kerelő), unde a atins Mureșul. Între Chirilău și Cipău (Csapó) a urmărit cursul Mureșului, iar de acolo s-a întors în direcția sud-vest, pentru a se întoarce la Crăciunel cu atingerea lui Crăiești (Királyfalva) și Pănade (Pánád).⁹⁷ De fapt s-a suprapus cu teritoriul comitatului medieval al Târnavei⁹⁸. Acesta, neavând oricum un domeniu de cetate timpuriu puternic, în primele decenii ale sec. al XIV-lea s-a transformat în comitat nobiliar.⁹⁹

O parte din literatură susține că Turda s-a desprins de asemenea din Alba. László MAKKAI datează acest eveniment în sec. al XIII-lea.¹⁰⁰ Alții, care se pare că nu împărtășesc această idee, consideră că s-a format în sec. al XI-lea, în timpul lui Ștefan cel Sfânt¹⁰¹ sau al lui Ladislau cel Sfânt.¹⁰² Oare pe ce bază se poate afirma că Turda s-a desprins din Alba, timp ce comitatul Cluj, învecinat, nu? În sec. al XII-lea, dintre toți conducătorii de unități teritoriale administrative din Transilvania, numai comitele de Dăbâca și cel de Cluj apar ca și „demnitari înalți de curte, egali” cu comitele de Alba Iulia, ceilalți nu.¹⁰³ Rezultă că Dăbâca și Cluj nu au aparținut de comitatul Alba în această perioadă și nici mai devreme, în sec. al XI-lea, timp ce celelalte comitate care (ale căror comiți) apar abia în sec. al XIII-lea, tot ce-i probabil, apar atunci pentru că s-au desprins din Alba abia în ultimele decenii ale sec. al XII-lea, neexistând mai devreme. Am văzut exemplul similar al comitatului Târnavă. Comitatul Turda s-a desprins din Alba la o dată apropiată de desprinderea Târnavei, timp ce Hunedoara s-a format în sec. al XIII-lea. Este adevărat că pământul cetății Turda este amintit deja în 1177, dar în acest document autentic pasajul respectiv constituie un fals introdus în sec. al XIV-lea,¹⁰⁴ în consecință nu are valoare de izvor pentru stabilirea datei formării comitatului Turda. Mai mult, cetatea Turda (castrum, quod vocatur Turda) apare de fapt deja în diploma referitoare la ctitorirea abației de

Garamszentbenedek (Hronský Benadik, Slovacia), din 1075, dar din păcate în partea interpolată a documentului,¹⁰⁵ și astfel nici această informație nu constituie o știre sigură cu privire la existența cetății și comitatului Turda la sfârșitul sec. al XI-lea.¹⁰⁶ Data cea mai veche referitoare la popoarele cetății (populi castrenses) este din 1219.¹⁰⁷ Ceea ce vine în sprijinul afirmației desprinderii concomitente din Alba a Turzii și Târnavei (în ultimele decenii ale sec. al XII-lea), sau a desprinderii puțin întârziată a Turzii față de Târnavă (la cumpăna sec. XII–XIII). Formarea Turzii a avut loc în orice caz înaintea formării Hunedoarei.

Cetatea Turda din evul mediu se referă de fapt la cetatea de la Moldovenești (Várfalva), situată la circa 15 km de Turda de azi, pe lângă râul Arieș.¹⁰⁸ Numele Turzii (Torda) provine dintr-un nume de persoană, conform legilor de adnominare maghiare timpurii, se poate interpreta cu un termen turcesc ('a rămas ridicat, s-a păstrat').¹⁰⁹ În perioada arpadiană comitatul Turda este numit comitatus.¹¹⁰ Comitele de Turda nu este pomenit înainte de sfârșitul perioadei arpadiene, de 1291.¹¹¹ Alături de comitat în Turda s-a înființat și domeniu de cetate timpuriu, se cunosc iobagii săi de cetate și popoarele cetății (castrenses, populi castrenses).¹¹² În cazul Turzii termenul comitatus are și o semnificație de 'totalitatea domeniilor de cetate'.¹¹³ Pământurile cetății (várföldjei)¹¹⁴ s-au întins mai degrabă pe valea râului Arieș, la est de Moldovenești, și nu au depășit limitele comitatului Turda. Arhidiaconatul de Turda, datat începând din 1274,¹¹⁵ trebuia să se fi situat acolo unde s-au găsit și domeniile de cetate, și unde se conturează partea centrală, cel dintâi populată a comitatului și domeniului de cetate timpuriu. Conform listelor decimale papale din 1332–1337, limita vestică a arhidiaconatului a urmărit aliniamentul Micești (Mikes)–Iara (Alsójára)–Rimetea (Torockó)–Colțești (Torockószentgyörgy), zona de munți înalți, situată la vest de acesta era nepopulată, neavând parohii. De la Colțești s-a îndreptat în direcție sudică, atingând Mureșul la Mirislău (Miriszlő) din Alba, de aici a urmărit cursul râu-

lui până la Bogata (Marosbogát), rămânând în partea dreaptă a acestuia. De la Bogata, în direcție nordică, a urmărit aliniamentul PAPIU ILARIAN (Mezőbodon)–Grebenușu de Câmpie (Gerebenes), de unde a revenit în nord la Micești prin atingerea localității Valea Largă (Mezőcikud) și a Mărtineștilor (Pusztaszentmárton).¹¹⁶ Arhidiaconatul a cuprins o parte a comitatului medieval Turda, respectiv scaunul Arieș (Aranyosszék).

Comitatul Turda din evul mediu târziu (sec. al XV-lea) „mult alungit, s-a întins la est de comitatul Bihor, în direcție vest–est-nord-est, până la munții de graniță, deasupra cursului superior al Mureșului”. Cele două scaune secuiești, Arieș și Mureș, înfipte adânc în teritoriul lui, mai ales ultimul, l-au subțiat substanțial.¹¹⁷ Elemér MÁLYUSZ este de părerea că Turda a dobândit acest aspect teritorial specific, lățimea de 15–20 km (în zona scaunului Mureș de numai 2 km chiar) față de lungimea de 200 km, abia după formarea comitatului.¹¹⁸ Numai că Turda respectă aceleași reguli ca majoritatea celorlalte comitate de graniță din Uhorsko (Felvidék) și din Transilvania. Centrele de comitat (de domeniu de cetate timpuriu) care au avut un vorland nepopulat de mare întindere în zona de limes, a prisăcilor (gyepűelve), și-au extins autoritatea cu timpul asupra acestui vorland și au devenit centre ale unor comitate cu formă ciudată, mult alungită înspre graniță, deschisă eventual în formă de evantai. Este o caracteristică comună inclusiv pentru toate comitatele transilvănene cu vorland de graniță (Alba, Dăbâca, Turda, Cluj). Este adevărat că nu aceasta a fost forma inițială a comitatului Turda în timpul înființării lui, la sfârșitul sec. al XII-lea, eventual la începutul sec. al XIII-lea, dar cu siguranță a dobândit această formă în mod organic, prin popularea și integrarea administrativă succesivă a vorlandului în direcție estică. În cazul Turzii dispunem de o informație certă chiar, din 1228, care confirmă că partea estică a comitatului, de la granița rusă, acest teritoriu vast a avut o populație rară.¹¹⁹ S-a considerat zonă de limes și s-a populat mai târziu¹²⁰ – arhidiaconatul de Ózd, format în această zonă este atestat prima dată în 1286.¹²¹ Conform liste-

lor decimale papale din 1332–1337, limita nordică a arhidiaconatului a urmărit aliniamentul Cătina (Katona, com. Cluj)–Viile Tecii (Nagyida)–Șieu (Nagysajó)–Râpa (Répa, la limita comitatelor Turda și Cluj). De aici limita estică se poate trasa prin Vălenii de Mureș (Disznajó, com. Turda), Adrian (Adorján) și Pădureni (Erdőcsinád). Limita sudică a urmărit aliniamentul Pădureni – Dumbrăvioara (Sáromberke)–Păcureni (Pókakeresztúr), apoi luând-o în direcție nord-nord-vestică, la Fărăgău (Faragó) a revenit pe teritoriul comitatului Cluj și s-a îndreptat iarăși spre vest-sud-vest, atingând localitățile Sânpetru de Câmpie (Uzdiszentpéter) și Tușinu (Tuson). Limita vestică a arhidiaconatului leagă Tușinu de Cătina, dar nu în linie dreaptă, ci face un ocol înspre Silivașu de Câmpie (Mezőszilvás) și Delureni (Mezőújlak). Decanatul de Reghin (Régen), inclusiv Reghinul, a aparținut de asemenea de arhidiaconatul de Ózd, parohiile lui sunt enumerate ca făcând parte din acesta.¹²² Este clar că arhidiaconatul de Ózd a cuprins părțile estice ale comitatelor Turda și Cluj. Situația se explică cel mai probabil prin organizarea ecleziastică mai timpurie față de cea laică în această zonă de vorland. Atunci când în timpul extinderii lor comitatele Cluj și Turda au atins acest ținut, arhidiaconatul de Ózd trebuia să se fi format deja. În sec. al XIV-lea în Turda s-a format un comitat nobiliar.¹²³

[...]

Note

1. KRISTÓ 1988. 193–197. Fragment tradus din capitoul „Mi a vármege?” (Nota trad.)
2. GYÖRFFY 1960, 534.
3. KRISTÓ 1988. 208–210., 233–235. Fragmente din capitoul „A világi és egyházi igazgatás kapcsolata”. (Nota trad.)
4. PESTY 1878. 334.; KARÁCSONYI 1882. 149–150.; KANDRA 1884. 16.; PESTY 1884. 256.; KARÁCSONYI 1887. 115–116.; ORTVAY 1891–1892. 115–117.; MÁRKI 1892. 60.; BOROVSZKY 1896. 22–24.; BALÁSSY 1897. 3.; MVV. Abadűj 479.; MVV. Temes 251.; MVV. Torontál 364.
5. BALÁSSY 1872. 311.; ORTVAY 1891–1892. 115.; MILLEKER 1913–1914. 5.; KNIEZSA 1939. 187.; FEKETE NAGY 1941. 5.; GYÖRFFY 1958. 30.; MEZEY 1979. 96. etc.
6. CSÁNKI 1893. 60.; MVV. Heves 445.
7. HÓMAN 1935. 211–212.; BORÓVI 1942. 63.; FÜGEDI 1944–1946. 117.; TIMÁR 1982. 105. V. înca ÉRSZEGI 1978. 14.
8. BALÁSSY 1872. 311.; BALÁSSY 1873a. 154–163.; KARÁCSONYI

1882. 149-150.; ORTVAY 1891-1892. 115-117.; MÁRKI 1892. 60.; KARÁCSONYI 1926. 170.; HOLUB 1929. 341.; HÓMAN 1935. 212.; GLASER 1937. 25.; BALANYI 1938. 355.; KLEIN 1939. 18.; MÁLYUSZ 1943. 271-272.; FÜGEDI 1944-1946. 37-138.; GYÖRFFY 1952-1953. 338.; VÁCZY 1958. 335.; GYÖRFFY 1958. 30-31.; FÜGEDI 1959. 375.; GYÖRFFY 1959. 23-24.; MEZEY 1963. 8-9.; HERMANN 1973. 70.; KOVÁCS 1974. 239.; MESTERHÁZY 1974. 32-33. nota 49.; GYÖRFFY 1977. 186.; ÉRSZEGI 1977. 119.; SZÁNTÓ 1977. 54.; MEZEY 1980. 596.; TIMÁR 1981. 39.; KUBINYI 1983. 50.; KOMJÁTHY 1985. 18.
9. KARÁCSONYI 1882. 150.; ORTVAY 1891-1892. 116-117.; MVV. Heves 445.; HOLUB 1916. 298-299.; GLASER 1937. 27.; BOROVI 1942. 59.; MÁLYUSZ 1943. 271.; FÜGEDI 1944-1946. 117.; FÜGEDI 1959. 390-391.; TIMÁR 1981. 39.
10. GYÖRFFY 1958. 31.
11. KRISTÓ 1988. 482-483. Fragment tradus din capitoul „Kelet-Magyarország”. (Nota trad.)
12. ORTVAY 1891-1892. 613.; PETRI 1901. 498.; ICZKOVITS 1939. 12.; MAKKAI 1939. 509.; BÓNIS 1956. 127.; HERMANN 1973. 29.
13. HÓMAN 1935. 200.; BALANYI 1938. 352.; MESZLÉNYI 1938. 12.; GUTHEIL 1977. 58.
14. KRISTÓ 1984. 70-71.
15. G. 141.
16. SRH. I. 315.
17. KRISTÓ 1979. 110. V. și MARCZALI 1911. 63.; GYÖRFFY 1983. 1105.
18. GYÖRFFY 1983. 1103-1113.
19. KRISTÓ 1979. 103-110.
20. SRH. I. 50.
21. HOLUB 1938. 102.; GYÖRFFY 1958. 43-44.; HECKENAST 1966. 152.; HECKENAST 1968. 148.; GYÖRFFY 1977. 199.; 231.; NÉMETH 1977. 212.
22. KARÁCSONYI 1915. 34.; BELITZKY 1938. 211.; MÁLYUSZ 1943. 268.; GYÖRFFY 1958. 43-44.; HECKENAST 1966. 152.; HECKENAST 1968. 148.; GYÖRFFY 1977. 199.; NÉMETH 1977. 212.; V. încă KARÁCSONYI 1924. 216.
23. TAGÁNYI 1901. 236-237.; BOBA 1983. 278.
24. HÓMAN 1935. 564.
25. KRISTÓ 1988. 497-510. Fragment tradus din capitoul „Kelet-Magyarország”. (Nota trad.)
26. TAGÁNYI 1901. 227-229., 232.; ICZKOVITS 1939. 7., 66-67.; MAKKAI 1939. 509.; SZEGHALMI 1942. 319-320.; MÁLYUSZ 1943. 268-272., 278-279.; MAKKAI 1944. 187-188.; VOGEL 1974. 1106.; GYÖRFFY 1977. 199-200., 209.; SZÉKELY 1979. 194.; BOBA 1983. 278-279.
27. KARÁCSONYI 1915. 34.; KARÁCSONYI 1926. 171.
28. SRH. I. 315-316.
29. KRISTÓ 1979. 110-117.; KRISTÓ 1984. 68.
30. MAKKAI 1944. 187-188.
31. KRISTÓ 1979. 116-117.
32. FORSTER 1900. 344.
33. US. I. 8., 97., 126. etc.
34. Idem. 105.; F. V. 2. 371.; US. I. 142. etc.
35. DI. 29 109.; US. I. 343. etc.
36. SRH. II. 289.; GYÖRFFY 1983. 1103-1104.
37. FNSZ. 256.
38. Ptr. lista lor v. PESTY 1882. 213-215.; ICZKOVITS 1939. 8.
39. ICZKOVITS 1939. 10.
40. Th. I. 21.; HO. VIII. 404., 452-453. etc.
41. VMO. I. I. 91-92., 95., 98-99., 100-101., 106-107., 109-110., 110-111., 121., 124-125., 125-126., 129-130., 136., 137., 140., 142-143. V. ICZKOVITS 1939. 36-37.; MÁLYUSZ 1943. 278.; SZÉKELY 1979. 192.
42. US. I. 1-2.; KRISTÓ, MAKK 1981. 99-100.
43. VMO. I. I. 106., 111-112., 126., 133-134. L. ENDES 1938. 62.; MÁLYUSZ 1943. 278.; BÁLINTH 1978. 215-219.; SZÉKELY 1979. 192.
44. VMO. I. I. 133.
45. F. VIII. I. 604.; US. I. 343. V. WERTNER 1907. 7.
46. US. I. 34.
47. RA. I. 278. (nr. 926.). V. WERTNER 1898. 107-108.
48. US. I. 77.
49. Idem. 77., 190. (=GYÖRFFY 1983. 1124.), 258.
50. HANZÓ 1941. passim; MAKSAI 1941. 95-105.
51. ORTVAY 1891-1892. 625.
52. US. I. 11. V. și VOGEL 1974. 1104-1107.
53. US. I. 19.
54. Idem. 68.; Gy. 824.; KILLYEN 1965. 4-5.
55. US. I. 78.; KILLYEN 1965. 5.
56. Doc. Val. 41. V. încă WERTNER 1907. 2.
57. KARÁCSONYI 1910. 8.
58. F. VIII. 3. 528., Gy. 825.
59. US. I. 78.; GYÖRFFY 1964. 5. nota 20. V. SZÉKELY 1979. 196.
60. US. I. 108., 227.
61. Idem. 141.
62. F. IV. I. 22.
63. LÁZÁR 1881. 1-3.; WERTNER 1898. 108.; JAKAB, SZÁDECZKY 1901. 205.; WERTNER 1907. 63. V. încă BÓZÓDI 1938. 24.
64. ENDES 1938. 62.
65. Th. I. 138.; F. VI. 2. 321.; GYÖRFFY 1983. 1132.
66. V. și GYÖRFFY 1953. 107-108.; SZÉKELY 1979. 189.
67. VMO. I. I. 96-97., 112., 115-116., 131-132., 132-133. 140-141. V. încă JAKAB, SZÁDECZKY 1901. 194-196.; ANTAL 1914. 10-11.; KÖLÖNTE 1914. 77-78.; FERENCZ 1935. 13.; TARISZNYÁS 1976. 337.
68. US. I. 78.
69. MES. II. 280.
70. DI. 29 109.; GYÖRFFY 1983. 1129. etc.
71. ICZKOVITS 1939. 66.
72. VMO. I. I. 105., 114., 116., 126., 130.
73. KARÁCSONYI 1915. 34.; KARÁCSONYI 1926. 182.; MÁLYUSZ 1943. 269.
74. MOLNÁR 1949. 64.
75. HÓMAN 1935. 564.; ICZKOVITS 1939. 7.; MAKKAI 1944. 188.; KILLYEN 1965. 4.
76. SZEGHALMI 1942. 320.
77. TAGÁNYI 1901. 232.; SZEGHALMI 1942. 320.; MAKKAI 1944. 188.
78. CS. V. 3.
79. GYÖRFFY 1964. 7.
80. F. V. 2. 371. L. WERTNER 1900. 58.
81. WERTNER 1900. 59.; WERTNER 1907. 14.
82. FNSZ. 87.
83. WERTNER 1907. 14. Datarca corectă a documentului hunedorean HO. VIII. 350-351. din anul 1295 este 1390. V. WERTNER 1900. 58.;

- 61-63.
 84. HO. VI. 135.
 85. CS. V. 3.
 86. VMO. I. 1. 94-95., 107., 141.
 87. BORSA 1962. 216.
 88. PESTY 1882. 123.
 89. MAKKAI 1944. 188.
 90. KARÁCSONYI 1915. 34.; KARÁCSONYI 1926. 182.; HÓMAN 1935. 302.; MÁLYUSZ 1943. 269.
 91. PAULER 1899. I. 250.; MOLNÁR 1949. 64. V. évf. SZÉKELY 1971. 73.
 92. HO. VI. 376.; US. I. 219., 223. etc.
 93. VR. 189. (nr. 99.). V. évf. US. I. 361.
 94. JANKOVICH, BÉSAN 1978. 95.
 95. FNE SZ. 367.
 96. DF. 255 287.; PATAKI 1944. 17.; US. I. 245.
 97. VMO. I. 1. 95-96., 102-103.
 98. CS. V. 839.
 99. WERTNER 1907. 21.
 100. TAGÁNYI 1901. 232.; MAKKAI 1944. 188.
 101. MÁLYUSZ 1943. 268.; HECKENAST 1966. 152.; HECKENAST 1968. 148. V. évf. SZÉKELY 1979. 185.
 102. KARÁCSONYI 1915. 34.; KARÁCSONYI 1926. 182.
 103. MAKKAI 1944. 187
 104. BORSA 1962. 217.
 105. M. 57.
 106. V. și X. Y. Z. 1897. 228.
 107. MES. I. 223. V. évf. W. XI. 200.
 108. ENTZ 1976. 438.
 109. FNE SZ. 652.
 110. W. II. 278.; US. I. 137., 142. etc.
 111. US. I. 182.
 112. HO. VII. 111-112.; US. I. 137.; MES. I. 223.; W. XI. 200.
 113. W. XI. 200
 114. Pír. lista lor v. PESTY 1882. 504-507.
 115. F. V. 605., V. 3. 435.; HO. VIII. 282. etc.
 116. VMO. I. 1. 90-91., 101-102., 110., 127-128., 137.
 117. CS. V. 638.
 118. MÁLYUSZ 1943. 271.
 119. HO. VII. 21-22.
 120. BALÁZS 1939. 19.; MAKKAI 1939. 510.; MÁLYUSZ 1943. 272.
 121. GYÖRFFY 1983. 1124.; US. I. 239., 309. etc.
 122. VMO. I. 1. 92-93., 104-105., 107., 109., 111., 115-116., 130-131., 138.
 123. WERTNER 1907. 171.

Abrevieri

AAH. = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Bp.
 AÉ. = Archaeologiai Értesítő. Bp.
 Bp. = Budapest
 CS. = CSÁNKI 1890-1913
 DI. = OL. Diplommatikai Levéltár (ASU = Arhivele Statului din Ungaria, Arh. Dipl.). Budapest.
 Doc. Val. = FEKETE NAGY, Antonius; MAKKAI, Ladislau (Édiderunt) 1941
 ÉTTK. = Értekezések a történeti (történelmi) tudományok köréből. Bp.

F. = FEJÉR, Georgius (1829-1844): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticae ac civilis I-XI. Budae.
 FNE SZ. = KISS Lajos (1978): Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp.
 G. = GOMBOS, Albinus Franciscus (1937-1938): Catalogus fontium historicae Hungaricae I-III. Budapestini.
 Gy. = GYÖRFFY György (1963): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza A-Cs. Bp.
 HO. = Hazai okmánytár I-VIII. Győr-Bp., 1865-1891.
 LK. = Levéltári Közlemények. Bp.
 M. = MARSINA, Richard (1971): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava.
 MES. = Monumenta ecclesiae Strigoniensis I-II. Red. KNAUZ, Ferdinandus. III. Red. DEDEK, Ludovicus Crescens. Strigonii 1874-1924.
 MVV. = Magyarország vármegyéi és városai.
 RA. = SZENTPÉTERY Imre, BORSA Iván (szerk.) (1923-1961): Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I-II. Bp.
 SRH. = SZENTPÉTERY, Emericus (1937-1938): Scriptores rerum Hungaricarum I-II. Budapestini
 Sz. = Századok. Bp.
 SZIE. = SERÉDI Jusztinián (szerk.) (1938): Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I-III. Bp.
 Th. = THEINER, Augustinus (1859-1860): Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia I-II. Romae.
 TSZ. = Történelmi Szemle. Bp.
 TT. = Történelmi Tár. Bp.
 US = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I-VI. Hermannstadt-Köln-Wien-Bukarest, 1892-1981.
 VMO. = Vatikáni magyar okirattár. Első sorozat 1-4. Bp., 1885-1891.
 W. = WENZEL Gusztáv (1860-1874): Árpád-kori új okmánytár I-XII. Pest-Bp.

Bibliografie

1. ANTAL Áron (1914): Csík vármegye története. PÉTER János (szerk.): A Székelyföld és székely nagyjaink I. Kézdivásárhely, 6-18.
2. BALANYI György (1938): Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. SZIE. I. 329-359.
3. BALÁSSY Ferencz (1872): Viszhangul BOTKA Tivadarnak a vármegyékről írt közleményeire. Sz. 1872. 231-237., 306-316., 377-386., 447-454.
4. BALÁSSY 1873a. = BALÁSSY Ferencz (1873a): Viszhang BOTKA Tivadar Tájékoztására a vármegyék alakulása kérdésében. Sz. 1873. 81-99., 153-171.
5. BALÁSSY Ferencz (1897): Heves vármegye története I. Eger.
6. BALÁZS Éva (1939): Kolozs megye kialakulása. Település- és népiségtörténeti értekezések 3. Bp.
7. BALINTH Gyula (1978): Kovászna megye népessége és népessége a XIV. században. Korunk. 1978/3. 215-219.

8. BELITZKY (1938): Sopron vármegye története I. Bp.
9. BOBA Imre (1983): The Seven Hungarian Counties in Medieval Transylvania. Society in Change. Studies in honor of Béla K. KIRÁLY. Ed. by Steven Bela VARDY and Agnes HUSZAR VARDY. New York. 273–289.
10. BÓNIS György (1956): István király. Bp.
11. BOROVI József (1942): A mai rozsnói egyházmegye területének középkori kialakulása. Rozsnyó.
12. BOROVSZKY Samu (1896): Csanád vármegye története 1715-ig I. Bp.
- BORSA Iván (1962): III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. LK. 1962. 205–218.
13. BŐZÖDI György (1938): Székely bánja. Bp. é.n. [1938]
14. CSÁNKI Dezső (1890–1913): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában
15. CSÁNKI Dezső (1893): Kőrösmegye a XV-ik században. ÉTTK. XV. 12. Bp.
16. ENDES Miklós (1938): Csfk-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csfk megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp.
17. ENTZ, Géza (1976): Diskussion. Zur Frage der ungarischen Burgen zur Zeit Staatsorganisation. AAH. 1976. 438.
18. ÉRSZEGI, Géza (1977): Die Obere Wart. Red. TRIBER. I. Oberwart. 117–162.
19. ÉRSZEGI Géza (1978): A középkor. Tolna megye a honfoglalástól a mohácsi csatáig. K. BALOG János (szerk.) (1978): Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve I. H.é.n. [Szekszárd, 1978.] 9–97.
20. FEKETE NAGY Antal (1941): Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában IV. Trencsén vármegye. Bp. (Reprint: 1985.)
21. FEKETE NAGY, Antonius; MAKKAJ, Ladislaus (Ediderunt) (1941): Documenta historiam Valachorum in Hungaria ilustrantia. Etudes sur l'Europe Centre-Orientale 29. Budapestini.
22. FERENCZ Béla (1935): Csfkvármegye monográfiája a legrégibb időkől napjainkig. Miercurea-Ciuc.
23. FORSTER Gyula (szerk.) (1900): III. Béla magyar király emlékezete. Bp.
24. FÜGEDI Erik (1944–1946): Középkori település és egyházi szervezet az egykori nyugati Felvidéken. Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv. 1944–1946. 117–140.
25. FÜGEDI, Erik (1959): Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. 1959. 363–400.
26. GLASER Lajos (1937): Kelet-Dunántúl a honfoglalás és a vezérek korában. Fejér vármegye kialakulása. Cegléd.
27. GUTHEIL Jenő (1977): Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém.
28. GYÖRFFY György (1952–1953): A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1952. 325–362., 1953. 69–104.
29. GYÖRFFY György (1958): A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Sz. 1958. 12–87., 565–615.
30. GYÖRFFY, György (1959): Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 159. 9–74.
31. GYÖRFFY György (1960): Diplomata Hungarica anti-quissima 1000–1196. TSZ. 1960. 525–535.
32. GYÖRFFY György (1964): Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez. TSZ. 1964. 1–25., 537–568.
33. GYÖRFFY György (1977): István király és műve. Bp.
34. GYÖRFFY György (1983): Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. Sz. 1983. 1103–1134.
35. HANZÓ Lajos (1941): Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása. Értekezések a M. Kir. HORTHY Miklós Tudomány-egyetem Magyar Történelmi Intézetéből I. Szeged.
36. HECKENAST Gusztáv (1966): A kora-árpádkori magyar vaskohászat szervezete. TSZ. 1966. 135–161.
37. HECKENAST Gusztáv (1968): A magyarországi vaskohászat története a XIII. század közepéig. HECKENAST, NOVÁKI, VASTAGH, ZOLTAY: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban (A honfoglalástól a XIII. század közepéig). Bp. 131–171.
38. HERMANN Egyed (1973): A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I. München.
39. HOLUB József (1916): Zalavármegye kiterjedése és határai a középkorban. Földrajzi Közlemények. 1916. 289–307.
40. HOLUB József (1929): Zala megye története a középkorban I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs.
41. HOLUB József (1938): A királyi vármegyék eredete. SZIE. II. 71–106.
42. HÓMAN Bálint [HÓMAN Bálint, SZEKFŰ Gyula] (1935): Magyar történet I. Bp. (A vonatkozó rész HÓMAN Bálint munkája.)
43. ICZKOVITS Emma (1939): Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Település- és népiségtörténeti értekezések 2. Bp.
44. JAKAB Elek, SZÁDECZKY Lajos (1901): Udvarhely vármegye története a legrégibb időkől 1849-ig. Bp.
45. JANKOVICH-BÉSÁN Dénes (1978): Békés megye kialakulása a történeti és régészeti adatok alapján. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Bp.
46. KANDRA Kabos (1884): Szabolcs vármegye alakulása. ÉTTK. XII. 2. Bp.
47. KARÁCSONYI János (1924): Miért nem hívták a magyarok Erdélyt „hét vár”-nak? Erdélyi Irodalmi Szemle. 1924. 216–218.
48. KARÁCSONYI János (1882): Az orodi főesperesség és Orodmege hajdani határai. Történelmi és Régészeti Értesítő. 1882. 149–171.
49. KARÁCSONYI János (1887): Szent-Gellért, csanádi püspök, élete és művei. Bp.
50. KARÁCSONYI János (1910): A mérges vipera és az anti-monialis. Sz. 1910. 1–24.

51. KARÁCSONYI János (1915): *Erdély és Szent-László*. Erdélyi Múzeum, 1915. 26–36.
52. KARÁCSONYI János (1926): *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997–1095*. Oradea-Nagyvárad.
53. KILLYEN, Francisc (1965): *Formarea și evoluția comitatului Brașovului*. Studii și articole de istorie, 1965, 1–39.
54. KLEIN Gáspár (1939): *Borsod vármegye és népességének története*. CSIKVÁRI Antal (szerk.): *Borsod vármegye (Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék)*. Vármegyei szociográfiák V. Bp. 9–86.
55. KNEZSA István (1939): *Az esztergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzékének helységei*. Sz. 1939. 167–187.
56. KOMJÁTHY Miklós (1985): *István király*. POZSGAY Imre (főszerk.): *Ezer év. Arcképek a magyar történelemből*. Bp. 15–21.
57. KOVÁCS Béla (1974): *A gyöngyöspatai vár ásásai*. AÉ. 1974. 235–243.
58. KÖLÖNTE Béla (1914): *Gyergyó története*. PÉTER János (szerk.): *A Székelyföld és székely nagyjaink I. Kézdivásárhely*. 77–90.
59. KRISTÓ Gyula (1979): *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp.
60. KRISTÓ Gyula (1984): *Magyarország története 895–1301*. Egyetemi jegyzet. Bp.
61. KRISTÓ Gyula (1988): *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető Könyvkiadó, Bp.
62. KRISTÓ, MAKK 1981. = KRISTÓ Gyula, MAKK Ferenc (1981): *III. Béla emlékezete*. Bibliotheca Historica. Bp.
63. KUBINYI András (1983): *A középkori Vác 1526-ig*. SÁPI Vilmos (szerk.): *Vác története I*. Studia Comitatus 13. Szentendre.
64. LÁZÁR Miklós, gróf (1881): *Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig*. Bp.
65. MAKKAI László (1939): *ICZKOVITS Emma, Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. BALÁZS Éva, Kolozs megye kialakulása. Sz. 1939. 508–512
66. MAKKAI László (1944): *Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben*. Sz. 1944. 163–191.
67. MAKSAI Ferenc (1941): *A szászság megtelepülése*. MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Bp., 1941. 87–105.
68. MÁLYUSZ Elemér (1943): *A magyarság a középkori Erdélyben*. Hítel, 1943. 267–289.
69. MARCZALI Henrik (1911): *Magyarország története*. A műveltség Könyvtára. Bp., 1911.
70. MÁRKI Sándor (1892): *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I. A legrégebb időktől a török hódításig*. Arad
71. MESTERHÁZY Károly (1974): *Polgár története a népvándorlás és a honfoglalás korában (Germánok, avarok, honfoglaló magyarok)*. BENCSIK János (szerk.): *Polgár története*. Polgár. 23–40.
72. MESZLÉNYI Antal (1938). *Az egri érsekség felállításá-*
- nak s a kassai és szatmári püspökségek kialakításának a története*. Bp.
73. MEZEY László (1963): *Csütmonostor alapítástörténete és első oklevelei (1264–1271)*. Tanulmányok Budapest múltjából XV. Bp. 7–42.
74. MEZEY László (1979): *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Bp.
75. MEZEY László (1980): *Gellért-problémák*. Vigilia, 1980. 590–598.
76. MILLEKER Bódog (1913–1914): *Délmagyarország középkori földrajza*. Temesvár.
77. MOLNÁR Erik (1949): *A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig*. Bp.
78. MVV. Abaúj = ENYICZKEY Béla (1896): *Abaúj-Torna vármegye története*. MVV. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Bp. 474–352.
79. MVV. Heves. = NAGY Béni (é.n.): *Heves vármegye története*. MVV. Heves vármegye. Bp. 445–592.
80. MVV. Temes = SZENTKLÁRAY Jenő (é.n.): *Temes vármegye története*. MVV. Temes vármegye. Bp., é. n. 225–392.
81. MVV. Torontál = REISZIG Ede (é.n.): *Torontál vármegye története*. MVV. Torontál vármegye. Bp. 331–429.
82. Péter (1977): *A korai magyar megyeszékhelyek régészeti kutatásának vitás kérdései*. AÉ. 1977. 209–215.
83. ORTVAY Tivadar (1891–1892): *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I–II*. Bp.
84. PATAKI József (1944): *Anjou királyaink és a két román vajdaság*. Kolozsvár.
85. PAULER Gyula (1899): *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I–II*. Bp. (Reprint: 1984.)
86. PESTY Frigyes (1878): *A szörényi bánság és Szörény vármegye története I*. Bp.
87. PESTY Frigyes (1882): *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században*. Bp.
88. PESTY Frigyes (1884): *Krassó vármegye története II. I*. Bp.
89. PETRI Mór (1901): *Szilágy vármegye monographiája I*. H. n.
90. SZÁNTÓ Imre (1977): *Hévíz története I. Az őskortól az 1857. évi tagosítás befejezéséig*. Szeged.
91. SZEGHALMI Gyula (1942): *Erdélyi vármegyék (A történeti Erdély)*. Bp.
92. SZÉKELY, Gy. (1979): *Sprachgeschichte und Siedlungsgeschichte. Zur Frage der ungarischen Sprachgrenze im 12. Jahrhundert*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensium de Rolando EÖTVÖS nominatae. Sectio Linguistica 1979. 163–201. Ulterior și în limba maghiară: *Településtörténet és nyelvtörténet*. A XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez. H. BALÁZS Éva, FÜGEDI Erik, MAKSAI Ferenc (szerk.) (1984): *MÁLYUSZ Elemér Emlékkönyv*. Bp. 311–339.
93. TAGÁNYI Károly (1901): *Szolnok-Dobokavármegye*

területének története a honfoglalástól az önkormányzat behozataláig, a IX. századtól a XIV. századig. TAGÁNYI Károly, RÉTHY László, POKOLY József: Szolnok-Dobókavármegye monographiája I. Dédesen. 227–250.

94. TARISZNYÁS Márton (1976): Gyergyó múltjából. Korunk. 1976/5. 336–342.

95. TIMÁR György (1981): Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. Baranyai Helytörténetírás. 13–56.

96. TIMÁR György (1982): A középkor az írásos források alapján. Sásd. 1982. 101–152.

97. VÁCZY Péter (1958): A korai magyar történet néhány kérdéséről. Sz. 1958. 265–345.

98. VOGEL Sándor (1974): A Barcaság múltjából. Korunk. 1974/10. 1103–1111.

99. WERTNER Mór (1898): Az Árpád-kori megyei tisztviselők. TT. 1898. 105–133.

100. WERTNER Mór (1900): Hunyadmegye legrégebbi tisztikara. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat tizenegyedik évkönyve. Déva. 58–69.

101. WERTNER Mór (1907): Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. TT. 1907. 1–69., 161–198., 327–354.

102. X. Y. Z. (1897): A honfoglalás és Erdély. Írta Dr. KARÁCSONYI János. Sz. 1897. 225–230

(Traducere de Ana LENART)

A dél-erdélyi vármegyék kialakulásáról

(A fordításról)

A románra fordított részleteket a neves szegedi középkortörténész 1988-ban megjelent könyvéből válogattuk („A vármegyék kialakulása Magyarországon”, Magvető, Budapest). Csak a dél-erdélyi vármegyék (az erdélyi Fehérmegye és a belőle kiváló területi közigazgatási egységek) Árpád-kori kialakulására szorítkoztunk, illetve az ennek felvezetéséhez nélkülözhetetlen általános részekre. Hely hiányában le kellett mondanunk a válogatás általános részéhez tartozó hatalmas példaanyagról is. (A ford.)

On the Formation of Counties in Southern Transylvania

(About the translation)

Gyula KRISTÓ is one of the most important Hungarian specialists in the Middle Ages, professor at Attila JÓZSEF University in Szeged. Besides, he is the editor-in-chief of the last large reference work on medieval Hungarian history: „The Lexicon of Early Hungarian History”. The fragments were translated from the volume „The Formation of the Counties in Hungary”. We limited our aim to the publication of the general indispensable parts, respectively to the special part in which we were most interested, the setting-up of the (Transylvanian) Alba county in the Árpád period and of the administrative units that were detached from it. Because of lack of space we had to give up the large number of examples. (The transl.)

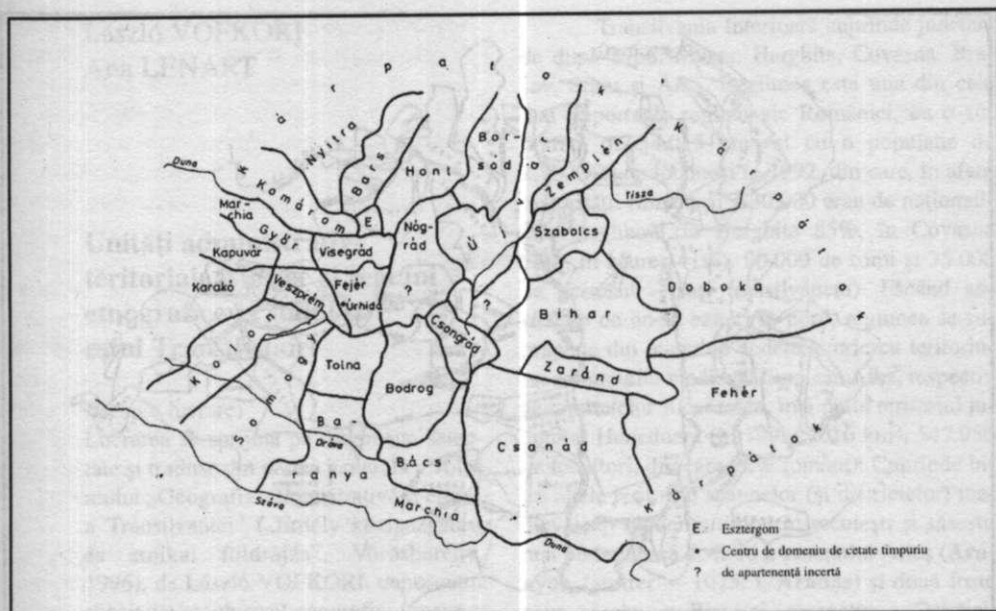

Figura 1. Comitate și domenii de cetate timpurii ungare în timpul domniei lui Ștefan (I.) cel Sfânt

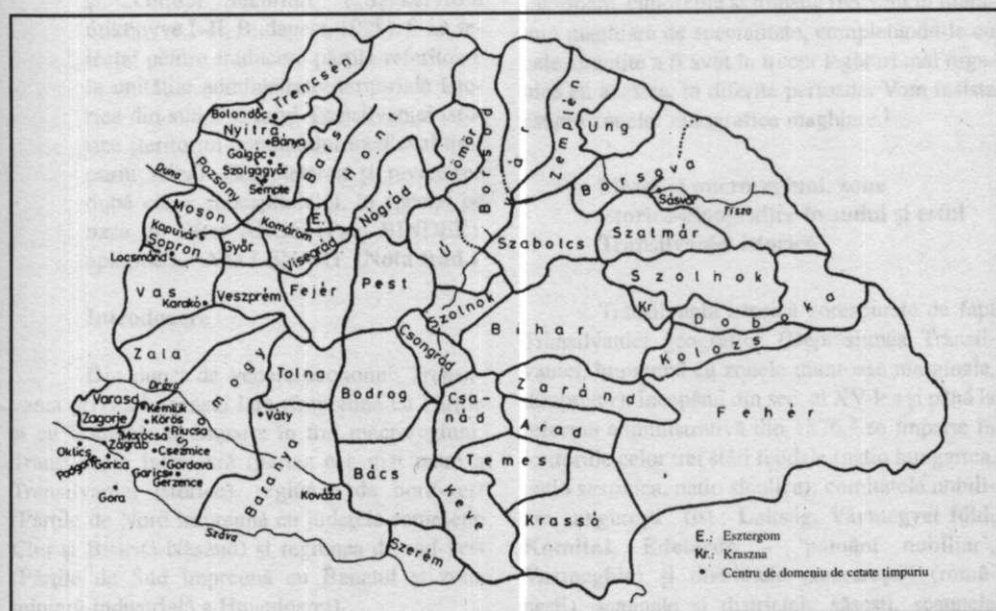

Figura 2. Comitate și domenii de cetate timpurii ungare la mijlocul sec. al XII-lea

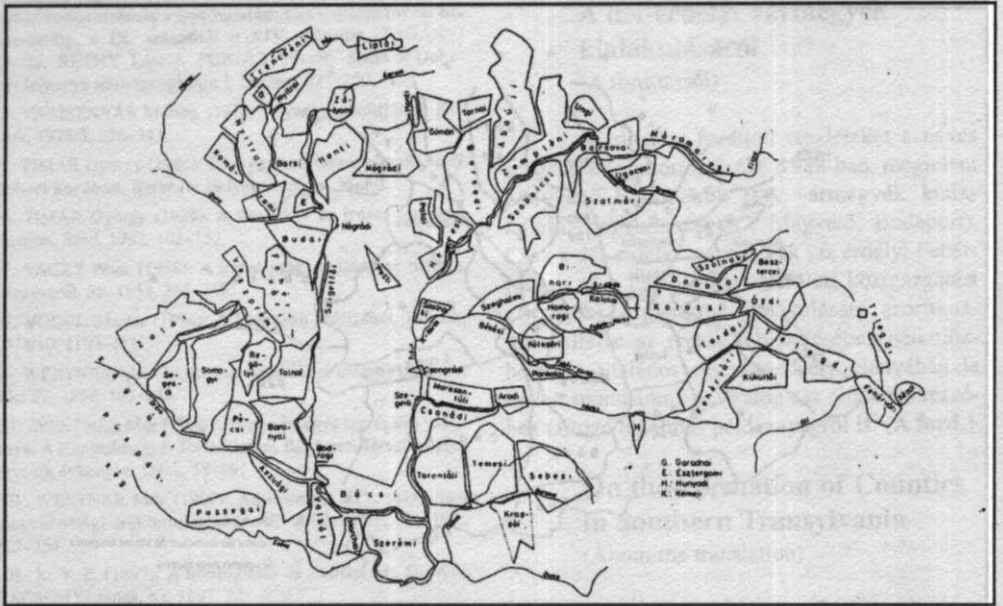

Figura 3. Arhidiakonate Ungariei (în afara diecezii de Zagreb), pe baza listelor decimale papale din 1332-1337

